

Bijlage 3 bij Brammertz-Gilman, Jespers

Overzicht van orgels van Brammertz en de Gilmans in België

@ F.P.M. Jespers, Voerendaal, 2019.

De tot nu toe bekende werkzaamheden van Brammertz en de Gilmans in het gebied van het huidige België zijn in chronologische volgorde de volgende. Een belangrijk overzicht van werk van deze orgelmakers in de provincie Limburg is opgesteld door Michel Lemmens in zijn studie over de orgelbouwgiedenis van deze provincie (Lemmens, *Limburgs Orgellandschap*, 28 en 37-40).

- 1709 Bilzen, St.-Mauritius, nieuw orgel
- 1716 Peer, St.-Trudo, nieuw orgel
- 1723 Limbourg, Saint-Georges, nieuw orgel
- 1728 Luik, jezuïetenkerk, positief van nieuw orgel
- 1728 Peer, zusters tertiariissen, nieuw orgel
- rond 1730 Onbekend klooster, nieuw orgel
- 1735 Luik, karmelietenklooster, verplaatsing orgel
- 1738 Luik, jezuïetenkerk, voltooiing orgel
- 1739 Bree, St.-Michiel, nieuw orgel
- 1744 Raeren, St.-Nikolaus, nieuw orgel
- rond 1745 Bree, augustijnenklooster, nieuw orgel
- 1757 onbekende kerk of klooster, nieuw orgel
- 1766 en 1785 Eupen, St. Nikolaus, reparaties
- 1772 Eksel, St.-Trudo, nieuw orgel
- 1775 Achel, St. Monulphus en Gondulphus, nieuw orgel
- 1776 Kleine-Brogel, St. Ursula, nieuw orgel
- 1786 Theux, dominicanessen, nieuw orgel
- 1791 Eupen, St. Nikolaus, toevoeging Bourdon 16'

Deze werkzaamheden worden hieronder besproken op volgorde van plaatsnaam, met vermelding van bijzonderheden, literatuur en latere wederwaardigheden.

Verder is gekeken naar het orgel van de parochiekerk van Plombières, maar de conclusie luidt voorlopig dat hier geen sprake is van werk van de Gilmans. Deze kwestie wordt hierna onder Plombières kort besproken.

Achel, St.-Monulphus en Gondulphuskerk

In 1775 voltooiden de gebroeders Gilman een nieuw groot orgel voor de kerk van Achel, voor de prijs van 1677 gulden. In het parochie-archief van Achel bleef enkel een lijst met betalingen voor dit orgel bewaard. Een (plaatselijke ?) schrijnwerker Leonard vervaardigde voor 500 gulden de kas, waarvoor hij een reis naar Kornelimünster had gemaakt. Ook leverde een beeldhouwer uit Roermond voor 104 gulden materiaal, waarschijnlijk snijwerk en misschien beelden. In 1913 is het orgel vervangen door een nieuw instrument van Vermeulen uit Weert, waarin enig oud pijpwerk werd opgenomen. In 1991 bouwde Ghislain Potvlieghe wederom een nieuw orgel in Achel, dat in de jaren 1998-2001 werd voltooid door Jos Moors.

Ook hierin zijn nog steeds pijpen van de Gilmans opgenomen in een zestal registers. Zie de bijlage hierover. René Winters, ‘Een rijke orgelcultuur voor de Sint-Monulphus en Gondulphuskerk’, in Luk van de Sijpe e.a., 2013, 209-212.

Beek zie Bree, St.-Michielskerk

Bilzen, St.-Mauritiuskerk

In 1709 voltooide Jacob Brammertz een orgel met twee klavieren in de kerk van Bilzen. In 1724 voerde hij een grote reparatie uit aan het orgel, terwijl een jaar eerder de luiken ervan beschilderd werden. In 1772 werkte Christian Brants uit Geilenkirchen aan het orgel. In 1802 voerde zijn zoon Wilhelm Brants grote herstelwerkzaamheden uit na beschadigingen in de Franse Tijd. Michel Lemmens (Spectrum n.v.), *Sint-Mauritiuskerk te Bilzen, restauratie van het beschermde orgel, Dossier A*, 1994. In 1844 is men begonnen met de uitbreiding van het kerkgebouw. In 1849 plaatste Pieter-Adam van Dinter uit Tienen een nieuw oksaal. Daarna splitste hij het orgel, waarbij het onderpositief in rugwerk werd getransformeerd. Hij leverde enkele nieuwe registers. In 1877 vervingen Pereboom & Leijser de windladen, balgen, claviatuur en mechanieken. Ook brachten zij nieuwe registers aan. In 1956 verbouwde Gerard d’Hondt het orgel tot een elektro-pneumatisch instrument met open opstelling van het bestaande pijpwerk. In 1997 maakte Verschueren uit Tongeren een begin met de reconstructie van het Brammertz-orgel, maar vanwege zijn overlijden zou Filip Nijs uit Nieuwerkerken de werkzaamheden voltooien, in 2001. Het onderzoek van het oude pijpwerk bracht aan het licht dat de oorspronkelijke lade-indeling wees op een front met hoge buitentorens en een lage middentoren, en dat er een hoge stemming geweest moest zijn. In negen registers is nog pijpwerk van Brammertz en Brants opgenomen. Zie ook Erik van der Heijden, *Orgellandschaft zwischen Maas und Rhein*, Mettlach: GdO, 2005, 29-31. De huidige dispositie is opgenomen in het werkdocument over Brammertz en Gilman.

Bij een bezoek aan het orgel in maart 2019 bleek dat het om een grotendeels modern orgel gaat. De windladen zijn gebouwd naar het model van die van Beek. Claviatuur, mechanieken en windvoorziening zijn modern. De winddruk is laag (ca. 65 mm), de toonhoogte 445 Hertz, de stemming volgt Werckmeister III. De registers waarin pijpwerk van Brammertz zijn opgenomen klinken helder, de combinaties met tertsstemmen zijn fraai. De vulstemmen worden in de discant wat ijl. De orgelklank is samengesteld uit pijpwerk van Brammertz, van Brants en van moderne makelij, waardoor het geheel niet echt een sluitend geheel wordt. Het is zeker een fraai instrument. Het is jammer dat het staat opgesteld in de kerkstoren, waardoor het geluid minder draagt in de vrij grote kerk.

Bree, St.-Michielskerk

In 1738 sloot Laurent Gilman een contract met de magistraat van Bree om een nieuw orgel te leveren met één klavier, met gebruikmaking van een flinke hoeveelheid pijpwerk van het oude orgel. De dispositie uit het contract met enige details is opgenomen in het werkdocument. Het oude orgel was in 1593 gebouwd door Nicolaas Niehoff. Michel Lemmens wist de geschiedenis van dit orgel nauwkeurig in kaart te brengen. Michel Lemmens, *Het Niehoff/Gilman-orgel te Beek (Bree) 1593/1739*, onuitgegeven overzichtsstudie, s.d. Bij de uitvoering in 1739 is het overeengekomen register Terts discant weggelaten en een Prestant 8 discant toegevoegd.

Omstreeks 1780 is het orgel overgeplaatst naar de St.-Martinuskerk te Beek. In de loop van de negentiende eeuw is aan het orgel een rugwerk toegevoegd, waarvoor de claviatuur verplaatst moest worden van de achterkant naar de voorkant. In 1933 kreeg Alfons Beckers opdracht om het orgel in de torenruimte te plaatsen, waarvoor delen van de kas, vooral de kappen, verzaagd moesten worden. Er werd een nieuw klavier in de linkerzijkant

aangebracht. Ongeveer de helft van het oude pijpwerk werd vervangen door nieuwe, romantische registers. In 2007 voltooidde Schumacher uit Eupen de reconstructie van het orgel naar de situatie van 1739. Er zijn 203 pijpen van Gilman opgenomen.

Bij een bezoek aan het orgel in mei 2019 bleek het in goede toestand te verkeren. De kas is keurig hersteld en maakt een voorname indruk. Opmerkelijk zijn de verhogingen achter op de kas, waarin de bekers van de Trompet zijn ondergebracht. De gereconstrueerde claviatuur is minder fraai, met een aangehangen knoppedaal waarvoor geen enkel historisch aanknopingspunt bestaat en registertrekkers die een ongelijke gang hebben. De winddruk is behoorlijk hoog (75 mm), de toonhoogte is 405 Hertz, de stemming volgt die van Rameau. De klank is dan ook krachtig, het plenum wordt snel vermoeiend luid. De prestanten klinken helder, de gedekten donker, de originele Trompet ronkend, de mixturen zijn fel. De Cornet is eng gemensureerd en klinkt inderdaad snijgend. Combinaties mengen voortreffelijk, speciaal die met de Nasard en de tertsstemmen. Eigenlijk is dit het enige orgel van de Gilmans (in België, Duitsland en Nederland) dat gerestaureerd is in de originele staat!

Bree, klooster der Augustijner koorheren

Rond 1745 hebben de gebroeders Gilman hier vermoedelijk een nieuw orgel met één klavier geleverd. In 1803 is het aangekocht door de parochie van Stevensweert, Nederland. Binvignat plaatste het instrument over. In de loop der tijd ging het binnenwerk verloren. Alleen de voorkant van de kas (front, onderkas en zijpanelen) is nog aanwezig, daarachter zit een modern binnenwerk. Zie verder bij Stevensweert in de bijlage over Nederland. Arjen Looyenga merkte de stijlverwantschap al op van het nog bewaarde front met andere kassen van de Gilmans.

Eksel, St.-Trudokerk

In 1771 sloot de magistraat van Eksel een contract met de gebroeders Gilman voor de levering van een orgel met twee klavieren voor de parochiekerk. De tekst van dit contract is teruggevonden door Jef Bussels (J. Bussels, *De geschiedenis van het kerkorgel te Eksel 1771-1985*, Eksel 1985). Het orgel bestond uit hoofdwerk en onderpositief. De dispositie is opgenomen in het werkdocument van onze studie. Op een foto uit het begin van de twintigste eeuw zijn de contouren van dit orgel te zien, waarbij duidelijk hoge zijtoren en een lage middentoren aanwezig zijn, plus een onderpositief met een front in de balustrade (Lemmens, *Limburgs orgellandschap*, 38). In 1905 is het orgel verwijderd vanwege uitbreiding van het kerkgebouw. Het orgel werd verkocht aan orgelmaker J.B. d'Hondt, die in 1907 een nieuw orgel in Eksel leverde. In 1955 plaatste Verschueren uit Tongeren een nieuw orgel, dat in 1972 nog eens aangepast werd.

Het boekje van Bussels is voorts van belang, omdat hij ook de stukken over de bouw van het oksaal en over de benoeming van de organist heeft opgenomen. Speciaal de eisen die aan de organist werden gesteld en een kort verslag over de examinering zijn bijzondere gegevens.

Eupen, St.-Nikolaus

In 1764 voltooidde Wilhelm Robustelly uit Luik een orgel voor de kort tevoren herbouwde parochiekerk van Eupen. In 1766 voerde orgelmaker Gilman een reparatie uit. In 1791 plaatste Gilman een 'großer Bourdon' in het orgel voor 92 gulden. Dit geld is in september 1791 aan de weduwe Gilman uitbetaald (Verheggen en Van Dijk, 60-61). Na allerlei wederwaardigheden kreeg de oude orgelkast in Eupen in 1966 een nieuw binnenwerk van Verschueren uit Heythuysen. Ook werd een rugpositief toegevoegd. De oude windladen en het pijpwerk van Robustelly dat voor een groot deel nog aanwezig was, kreeg een halve eeuw later een nieuwe bestemming in de Caroluskapel te Roermond, in een monumentale kas van

Louvigny (2005). De Bourdon van Gilman is niet in Roermond geplaatst en kan misschien nog in Eupen in gebruik zijn. De eerste studie over de geschiedenis van het orgel van Eupen is van de hand van Guido Schumacher.

Kleine-Brogel, St.-Ursulakerk

In 1776 liet pastoor-deken P.L. Tielens van Kleine-Brogel een nieuw orgel met twee klavieren vervaardigen voor zijn kerk door de gebroeders Gilman. Het contract van 24 januari 1776 bleef bewaard in het parochie-archief. De dispositie daaruit is opgenomen in het werkdocument, foto's van het origineel zitten in de bijlagen. In 1860 voerde Mathieu van Dinter uit Weert een grondige vernieuwing van het orgel uit, die hij uiteindelijk liet afwerken door August Frasche. In de nieuwe neogotische kerk plaatste Vermeulen in 1908 een nieuw pneumatisch orgel waarin een zestal registers uit het vorige zijn opgenomen. Ook hiervan is het contract nog in het parochiearchief aanwezig. Dit orgel is in 1965 hersteld door L. Joris en in 1989 nogmaals door F. Triki. Bij een korte inspectie van het pijpwerk (mei 2019) waren er ongeveer 45 gedekte pijpen van Gilman aan te wijzen (met zinkverf overgeschilderd), zie de bijlagen. De andere oudere registers zijn vermoedelijk afkomstig van Van Dinter. Mireille Orlent, George Schalley, Luc van de Sijpe, *Sint-Ursulakerk Kleine-Brogel 1908-2008*, Kleine-Brogel: Kerkfabriek Sint-Ursula, 2008, 34-35.

Limbourg, Église Saint-Georges

Eind 1723 sloten Jacob Brammertz en Laurent Gilman met de magistraat van Limbourg een contract voor de levering van een orgel van twee klavieren voor de kerk van Limbourg, vóór midden april 1724, volgens een bestek dat Gilman enkele maanden eerder had ingediend. Contract en bestek zijn gepubliceerd: Jean-Pierre Felix et Richard Forgeur, 'Deux contrats du facteur d'orgues Laurent Gilman, de Cornelimunster (1723 et 1728)', in *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief* 1981/5, 19-26. De dispositie is vermeld in het werkdocument. In 1834 is de kerk geteisterd door een grote brand, waarbij de toren en het dak instortten, het interieur verwoest is en het orgel verloren ging. Na de herbouw van de kerk, omstreeks 1835, is een orgel aangeschaft dat nu nog aanwezig is in grotendeels originele staat. Het heeft twee manualen, vrij pedaal en vertoont verwantschap met werk van de gebroeders Molinghen (Mairlot, *Orgues de Wallonie, tome 11*, 172-173).

Luik, Jezüetenklooster

In 1728 nam Laurent Gilman de opdracht aan om een positief te bouwen voor het college van de jezuïeten in Luik. Het orgel werd op het doksaal geplaatst. Tien jaar later bouwde hij een hoofdwerk in de grote kas. De kas werd vervaardigd door Philippe de Ronnet. Michel Lemmens, *Het grote orgel in de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk te Sint-Truiden*, Sint-Truiden 1996. Felix en Forgeur hadden het contract van 1728 al gepubliceerd, zie hierboven bij Limbourg. Jammer genoeg is de dispositie in het contract niet compleet. Zij is te vinden in het werkdocument. In 1773 werd de jezuïetenorde opgeheven en kreeg het klooster andere functies.

De orgelkas is in 1821 gekocht door de Lieve-Vrouwekerk van Sint-Truiden. In de kas liet men het oude orgel van Sint-Truiden plaatsen. In het midden van de negentiende eeuw verbouwde Clerinx het orgel. In 1913 plaatste Ruef een nieuw binnenwerk in de oude kas. In 1996 is er opnieuw een nieuw binnenwerk geleverd, door Schumacher. Van Gilman is er dus niets meer te vinden, tenzij de oude kas waarvoor hij ongetwijfeld het ontwerp gemaakt zal hebben. Luc de Vos, 'Le second contrat de Gilman pour les Jésuites en Ile de Liège'. Jean-Pierre Felix, 'Compléments sur l'orgue de l'église Notre Dame de l'Annonciation à Saint-Trond, autrefois chez les Jésuites En Ile, dits Jésuites wallons à Liège', in *Mélanges d'organologie XI*, Bruxelles 2002, 160-184. Felix betoogt dat het orgel geen rugwerk heeft

gehad en dat de kas zoals die nu in Sint-Truiden staat vrijwel integraal in de situatie van Luik verkeert.

Luik, klooster karmelieten

In mei 1735 plaatste Laurent Gilman het positief van de karmelieten terug “in het kleine koor” van hun kerk en ontving hij hiervoor 45 Brabantse guldens. Jean-Pierre Felix, ‘Histoire des orgues des pères carmes chaussés-en-île à Liège (XVIIe-XVIIIe s.)’, in *Mélanges d’organologie VII*, Bruxelles 1995, 92-98. Zowel het kort daarna door Tisseau gebouwde grote orgel als het positief zullen rond het einde van de achttiende eeuw, bij de sluiting van het klooster, verkocht zijn.

Onbekend klooster

Omstreeks 1800 heeft de parochie van Escharen in Noord-Brabant een orgel uit een klooster in België aangeschaft. Dit instrument dateert van omstreeks 1730 en vertoont alle trekken van een orgel van Laurent Gilman. Het zou kunnen gaan om het orgel van de tertiariessen uit Peer. Zie verder ook bij Nederland, Escharen.

Onbekende kerk of klooster

In de eerste helft van de negentiende eeuw is een Gilman-orgel overgebracht naar het klooster van de zusters birginitessen in Uden. Broekhuizen beschrijft dit orgel en vermeldt erbij dat het afkomstig is uit een kerk in België (U 23). Het front bevat als bouwdatum 1757. Zie verder bij Nederland, Uden.

Opitter zie Peer, St.-Trudo

Peer, St.-Trudo

In februari 1716 werd in Peer een contract gesloten tussen de magistraat en de orgelmaker Jacob Brammertz voor de levering van een orgel met twee klavieren. De akte is teruggevonden. De dispositie is vermeld in het werkdocument. Toen in 1846 in Peer een nieuw orgel door Clerinx gebouwd werd, is het oude orgel overgebracht naar Opitter, St.-Trudokerk, waar het zich nog bevindt. In de tweede helft van de negentiende eeuw is door een niet nader bekende orgelmaker de manuaalomvang uitgebreid tot f” met behulp van aanvullingslaatjes. De claviatuur is aangepast. In 1926 heeft Émile Kerkhoff het orgel schoongemaakt en enkele registers vervangen door strijkende stemmen. Orgelkas, windladen, mechanieken en het pijpwerk van twaalf registers zijn grotendeels nog origineel. Het orgel verkeert al langer dan een halve eeuw in onbespeelbare staat. Michel Lemmens beschreef het instrument in het kader van een inventarisatie (Lemmens 1993).

Dit instrument is ongetwijfeld het best bewaarde van Brammertz. Opmerkelijk is dat het altijd van voren bespeeld is en dat de klavieren rechtstreeks verbonden zijn met de ventielkasten. De positieflade wordt met een stekermeechaniek bediend en het groot orgel heeft een ventielkast meteen achter het front. Delen van de eiken balgbladen doen nog steeds dienst als onderdeel van de huidige balgen.

Peer, kloosters Agnetendal, zusters tertiariessen

In 1728 kwam een nieuw orgel tot stand van de hand van Laurent Gilman, een jaar later gevolgd door de levering van een balustrade en communiebank. Mededeling van M. Lemmens op basis van notities uit de licentiaatsthesis van J. Stinissen, *Geschiedenis van Agnetendal*, pag. 181. Het orgel zal na de sluiting van het klooster (1798) verkocht zijn, mogelijk aan de parochiekerk te Escharen. Broekhuizen schreef in het midden van de negentiende eeuw dat het orgel van Escharen afkomstig was uit een klooster in België (E 48).

Plombières, Eglise de l'Assomption de la Vierge

Vermoedelijk is hier al in de negentiende eeuw een orgel terecht gekomen dat afkomstig is uit Aken en als bouwjaar 1739 draagt. Het zou in de St.-Jakob in Aken hebben gestaan. Het gaat om een orgel waarvan de bovenkas uit 1739 dateert en de rest uit het midden van de negentiende eeuw. Het orgel heeft negen registers, waarvan het pijpwerk goeddeels uit de negentiende eeuw dateert. Het front bevat eigenaardig spichtig snijwerk als bovenblinding en ook onderin torens en velden, waarin ook monogrammen van Maria (AM) zijn opgenomen. De enige mogelijke verwijzing naar Laurent Gilman is de Luikse frontindeling met twee hoge buitentorens en een lage middentoren. Er is nauwelijks gelijkenis met andere orgels van de Gilmans uit de jaren rond 1739. Alles bijeen zijn er onvoldoende redenen om de kas aan Gilman toe te schrijven. Zie Mairlot, *Orgues de Wallonie tome 11*, 232-233.

Raeren, St.-Nikolaus

In 1744 vervaardigden de gebroeders Gilman een orgel voor de parochiekerk van Raeren, die in 1729 gebouwd was naar een ontwerp van architect Mefferdatis. Het orgel kreeg 18 registers en kostte 265 Reichstaler. In later tijden is de orgelkas vergroot door de velden van het front te verbreden. In 1850 herbouwde Peter Hahn het instrument. In 1905 bouwde Klais een nieuw pneumatisch orgel met gebruik van het oude front en enige oude registers. In 1934 voegde Joris onder meer een zwelkast toe en wijzigde enkele stemmen. In 1994 bouwde Weimbs een nieuw binnenwerk in het orgel, met twee manualen en 24 registers (Mairlot, *Orgues de Wallonie tome 11*, 238-239).

Theux, klooster der dominicanessen

In 1786 is een contract afgesloten voor de bouw van een orgel met tien registers. J.-P. Felix, 'Les orgues des Dominicaines de Theux (1754-1804)', in *l'Organiste* no. 115 = 29 (1997/3), 111-116. De dispositie is opgenomen in het werkdocument. In 1754 tekende H.H. Grégoire al een contract voor de bouw van een nieuw orgel. Nadat de kapel was vergroot, is in 1778 een nieuw orgel besteld bij Mathieu Graindorge. Vermoedelijk is dit niet tot stand gekomen, want eind 1785 sloot de priorin een contract met "Jean Theodor Gilman facteur" voor de bouw van een orgel met twee klavieren. Daags erna ondertekenden ze een verklaring waarin stond dat voorlopig alleen het grand orgue zou worden gebouwd. Weer een maand later, eind januari 1786, volgde een nieuw contract waarin het nieuwe orgel beperkt bleef tot één klavier. Dit orgel is inderdaad gebouwd, want er bleef een rekening van de timmerman bewaard. Na de sluiting van het klooster is het orgel in 1804 verkocht aan de St.-Hubertkerk van Wegnez. Daar is het in 1925 aangepast door Kerkhoff. Ten slotte heeft Delmotte in 1964 een unit-orgel met drie basisregisters in deze kerk geplaatst, waarin nog enig pijpwerk van Gilman zou zijn opgenomen. Mairlot, *Orgues de Wallonie tome 11*, 84.

Bronnen

George Hendricus Broekhuysen, *Orgelbeschrijvingen* (uitg. Arend Jan Gierveld), Amsterdam: Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 1986.

Jef Bussels, *De geschiedenis van het kerkorgel te Eksel 1771-1985*, Eksel 1985.

Luc de Vos, 'Le second contrat de Gilman pour les Jésuites en Ile de Liège', in *l'Organiste* 29/2 (1997), 107-110.

Jean-Pierre Felix, 'Les orgues des Dominicaines de Theux (1754-1804)', in *l'Organiste* no. 115 = 29 (1997/3), 111-116.

- Jean-Pierre Felix, 'Histoire des orgues des pères carmes chaussés-en-île à Liège (XVIIe-XVIIIe s.)', in *Mélanges d'organologie VII*, Bruxelles 1995, 92-98.
- Jean-Pierre Felix, 'Compléments sur l'orgue de l'église Notre Dame de l'Annonciation à Saint-Trond, autrefois chez les Jésuites En Ile, dits Jésuites wallons à Liège', in *Mélanges d'organologie XI*, Bruxelles 2002, 160-184.
- Jean-Pierre Felix et Richard Forgeur, 'Deux contrats du facteur d'orgues Laurent Gilman, de Cornelimunster (1723 et 1728)', in *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief* 1981/5, 19-26.
- Michel Lemmens, *Inventarisatie orgel Opitter*, manuscript 1993.
- Michel Lemmens (Spectrum n.v.), *Sint-Mauritiuskerk te Bilzen, restauratie van het beschermde orgel, Dossier A*, 1994.
- Michel Lemmens, *Het Niehoff/Gilman-orgel te Beek (Bree) 1593/1739*, onuitgegeven overzichtsstudie, 1995.
- Michel Lemmens, *Het Limburgse orgellandschap*, Rijkel: Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed, 1996.
- Michel Lemmens, *Het grote orgel in de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk te Sint-Truiden*, Sint-Truiden 1996.
- Eric Mairlot, *Orgues de Wallonie, Tome 11, Arrondissement de Verviers*, Namur, 1998.
- Mireille Orlent, George Schalley, Luc van de Sijpe, *Sint-Ursulakerk Kleine-Brogel 1908-2008*, Kleine-Brogel: Kerkfabriek Sint-Ursula, 2008.
- Guido Schumacher, 'L'orgue de Robostel à l'église St.-Nicolas à Eupen', in *Revue Belge de Musicologie/Belgisch Tijdschrift voor Muziekwetenschap*, 31 (1977), 169-173.
- J. Stinissen, *Geschiedenis van Agnetendal, het Tertiariisklooster van Bree, 1437-1798*, Leuven 2001.
- Luk van de Sijpe (red.), *De Sint-Monulphus en Gondulphuskerk van Achel, symbiose tussen oud en nieuw*, Achel: Parochie Achel, 2013.
- Erik van der Heijden, *Orgellandschaft zwischen Maas und Rhein*, Mettlach: GdO, 2005, 29-31.